

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש באר האבות, מח"ס הנחמדים מזהב, ערד

בת היתה לו לאליעזר

כתיב (בראשית כ"ד ל"ט) ואומר אל אדוני אלי לא תלך האשה אחרי. והנה תיבת 'אלי' שבפסוק זה אינה נכתבת כפי שהיא נקראת, וחילוק יש בה בין הכתיב להקרי: היא נקראת מלא 'אולי', במשמעות של ספק, שמא לא תרצה האשה לילך אחר אליעזר ולבוא אל יצחק. והיא כתובה חסר, כפירוש רש"י "אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו; אמר לו אברהם: בני ברוך ואתה ארור, ואין ארור מדבק בברוך".

וידועה קושית העולם, אשר כבר נתחבטו בה רבותינו הראשונים, הלוא פעמיים מספרת התורה על שאילתו של אליעזר כדת מה לעשות במקרה שלא תאבה האשה ללכת אחריו. הפעם הראשונה היא כשאליעזר אכן שאל את אברהם (שם פסוק ה') ויאמר אליו העבר אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי אל הארץ הזאת ההשב אשיב את בנך אל הארץ אשר יצאת משם. והפעם השניה היא בפסוק הנ"ל, כשאליעזר סיפר את השתלשלות הדברים לפני בתואל ולבן.

אפס כי רמז זה בכתיבת 'אלי' חסר האות ו' נכתב רק בפעם השניה, והוא כשאליעזר סיפר את השתלשלות הדברים לפני בתואל ולבן. ואילו בפעם הראשונה, בזמן שאליעזר דיבר עם אברהם, שם נכתב 'אולי' מלא באות ו'. והרי זה אומר דרשני, שכן אילו אליעזר חפץ היה להשיא את יצחק לבתו היה עליו לרמז זאת כבר בעת שיחתו עם אברהם ולא רק כשסיפר זאת לבתואל.

הקושיא בבי מדרשא

וראיתי להגרש"מ דיסקין בספרו משאת המלך (פ' חיי) שהביא קושיא זו וכתב "וראיתי מעוררים למה הכתיב חסר רק אחר כך כשסיפר זאת, ולא נכתב חסר הכא, מיד כשאמר זאת לאברהם, ורבו הישובים בזה". ועל קושיא זו כתב המשאת המלך "כרם גברי חזינא וקושיא לא חזינא, דהכא הא אמר: ההשב אשיב את בנך וגו', ואם כן לא היה השידוך בספק רק שאלו האם ישיב או לא, ואם כן מה שיך לומר 'אלי' והרי השידוך עם האשה ההיא קיים, ורק כשענה לו אברהם שלא ישיב בנו שמה וגו' והטיל ספק בעצם השידוך, אזי שיך לומר שחשב אליעזר 'אלי', כלומר שאזי ישיאנו לבתו".

ומפליא הדבר שעל קושיא זו הוא כותב בסגנון "גברא חזינא וקושיא לא חזינא" בעוד שבקושית רבותינו הראשונים עסקינן כאן וקטנם עבה ממתנינו, ולך נא ראה לרבותינו בעלי התוס' כאן שהאריכו בזה (תוספות

השלם; מושב זקנים בשם מה"ר משה; גליון רבינו ישראל מברונא (מכון משנת רבי אהרן, ניסן תשס"א, ועוד).

מה עוד דכמדומה גם גברי לא חזה, שהלא אכן כתירוץ זה כבר נמצא ביני עמודי דגרסי שזכו בזה, ולך נא ראה בספר ליקוטי יהודה שהביא כמה וכמה תירוצים בשם כ"ק מרן אדמו"ר האמרי אמת זיע"א, וכתב שם כעין תירוץ זה: "כי אז בשעה שאמר דברים אלה לאברהם, לא היה אליעזר יודע שאברהם לא יתן ליצחק לילך לשם באם לא תאבה האשה ללכת אחריו, ולכן לא רמז לו 'אלי', רק אחר כך כאשר כבר שמע מאברהם 'השמר לך פן תשיב את בני שמה' אז אמר אלי".

ואתה דע לך כי תירוצים רבים נאמרו בבי מדרשא בשאלה נאה זו, ועל מקצתם מראה מקום אני לך, ואין מוקדם ומאוחר בתורה: באורי מהרא"י להתרומת הדשן; יריעות שלמה להמהרש"ל; באר התורה לתלמיד המהרש"ל; נחל קדומים להחיד"א (אות ז'); גור אריה למהר"ל מפראג; משכיל לדוד להגר"ד פארדו; תורת משה להחתם סופר; ישועות יעקב להגר"י אורנשטיין; באר מים חיים כאן; שפת אמת תרל"ב ד"ה אא"ז, יעו"ש שהביא מה שאמר רבינו החידושי הרי"ם בשם רבינו רמ"מ מקאצק; יקר מפז; אמרי שמאי בשם הרה"ק ר"י מווארקא; לב שמחה שנת תשמ"א ד"ה ואמר, ובאמרים ד"ה ואמר; אהל יעקב להמגיד מדובנא; פרדס יוסף; באר יוסף להגר"י סלנט; טעמא דקרא להגר"ח קנייבסקי.

ארור כנען' ולא כנענית

ועלה ברעיוני לומר בזה דבר נאה ומתקבל, בהקדם מה שיש עלינו להבין כיצד עלתה על דעתו של אליעזר שיצחק ישא את בתו לאשה, וכשנבין את סברתו של אליעזר יהא עלינו לדעת מדוע אכן אברהם אבינו סירב לזאת. ובענין זה מצאתי מילתא חדתא להגאון רבי משה אריה לייב ליטש רוזנבוים, דיין בפרשבורג, אשר העלה בספרו אמרות ה' (לבוב תרל"ט, פרשת חיי) פירוש יקר בשורש המשא ומתן בין אברהם לאליעזר: "ויש להבין, אם כן מה עלתה על דעתו של אליעזר. ונ"ל על דרך שדרשו (יבמות סט.) עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית, ואם כן יש לומר דכמו כן חשב אליעזר ד'ארור כנען' אמר נח, ונדרוש 'כנען ולא כנענית', וא"כ בתו אינה בכלל ארור. וזה הוא דרמז בקרא 'ואמר אל אדני אלי' רמז שיפנה אליו וישיא לו את בתו, משום ש'לא תלך האשה אחרי' והיינו כנ"ל דאין האשה בכלל ארור כמוהו, דאינה הולכת אחרי האב בזה, ונדרוש 'כנען ולא כנענית' וכנ"ל".

בעשרים שנה לאחר מכן הביא בספר ילקוט הגרשוני (פאקש תרנ"ט פ' חיי) רעיון זה בשמו של חכם אחד מארצות רוסיה אשר שמו לא פורש והוא פלאי, אלא שהילקוט הגרשוני לא הסכים עם דברי התלמיד חכם אחד מארץ רוסיה ודחה את דבריו: "והשבתי לו: ראה דבריך טובים, אך יש לדחות מתוס' במס' יבמות (עז. ד"ה כתנאי) שכתב דגבי עמוני ומואבי

היה לו לקצר ולכתוב עמון ומואב, הלכך מדכתיב 'עמוני ומואבי' אית לן למידרש דלמעוטי עמונית ומואבית קאתי, עכ"ל. ואם כן גבי 'ארור כנען' אי אפשר למעט כנענית כיון דקאי על כלל האומה, וזה ברור.

ודיחוי זה של הילקוט הגרשוני חוזר ונראה בספר כרם הצבי (וינה תר"פ פ' חיי) אשר מתחילה כתב שורש הרעיון כדברי עצמו: "ויש לדעת איך עלה על דעת אליעזר כי יצחק ישא את בתו והלא הוא ארור שהוא מכנען ואין ארור מתדבק בברוך, אלא ודאי דעלה עתה על דעת אליעזר, אמת שהוא בכלל ארור כנען אך בתו לא תלך אחרי ארור זה, וכמו שאמרו חז"ל: עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, כן הכא נמי כנען ולא כנענית, וזהו שאמר: 'אלי לא תלך האשה אחרי', ר"ל: שמא לא תלך בתו אחרי באיסור זה. ויען שאמר בלשון זה לכן הוציאו חז"ל שרמז בזה אלי כתיב".

ועל אתר הוא מביא את הפקפוק על תירוץ זה, כדוגמת מה שערער הילקוט הגרשוני, אלא שהוא משיב על זה בסברא נכונה: "ואע"פ שיש לחלק ולומר דדוקא עמונית מותרת מדכתיב 'עמוני ומואבי' ולא כתיב 'עמון ומואב' לכן דרשו עמוני ולא עמונית, בכל זאת יש לומר שעלה כן על דעת אליעזר שבתו תהיה מותרת".

ולימים נמצאה סברא זו גם עלי ספרו של הגאון רבי יהודה אסאד אשר כך כתב בחיבורו הנודע דברי מהרי"א (סאבינאב תרצ"א פ' חיי) "מה עלתה בדעת של אליעזר להשיא בתו ליצחק. הנה ידוע הדרש עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, ואם כן ממילא יוכל לומר שדעת אליעזר היה ד'ארור כנען' כתיב ודרשינן ולא כנענית כמו גבי עמון ומואב, ואם כן בתו אינה בכלל 'ארור כנען'. וזהו שאמר הכתוב: "ואומר אל אדוני אלי לא תלך" וכו', אלי רמז שיפנה אלי רק לאליעזר, משום לא תלך אשה 'אחרי' דייקא דאין האשה בכלל ארור כמוהו, דאין דינה כמו גבי זכר, דאינה הולכת אחר אליעזר ד'כנען ולא כנענית' אמרינן ודו"ק".

ומכלל הדברים עולה, כי אליעזר עבד אברהם ברצונו כי יצחק ישא את בתו לאשה היתה סברתו, כי הגם שהוא עצמו ארור, כמו שנאמר 'ארור כנען', אולם אין בתו בכלל, לפי שדרש 'ארור כנען ולא כנענית'. אמנם נאמנה היא טענת הילקוט הגרשוני דאליבא דאמת אי אפשר לדרוש דרשה זו, כפי שמוכח להדיא מדברי התוס' הנזכרים, שכל המיעוט של עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית הוא רוקא מהיות והוה מצי למיכתב 'עמון ומואב' ומדכתיב 'עמוני ומואבי' שמע מינה לדרשה קאתי, והרי כלפי 'ארור כנען' ליכא למימר הכי, אולם מהיות והנידון הוא אודות סברתו של אליעזר היכי סליק אדעתיה שיצחק ישא את בתו, הרי שכלפי סברת אליעזר יכולים אנו לומר שלא אסיק אדעתיה את חילוק התוס' וסבר דהוא הדין נמי איכא למידרש 'ארור כנען ולא כנענית'.

אולם אברהם שלא הסכים עם אליעזר הוא מפני שלפי האמת אין מקום לדרשה זו של 'ארור כנען ולא כנענית' וכסברת התוס', ולכן טען אברהם לאליעזר שעדיין הוא בבחינת ארור שאינו מתרפק בברוך.

אורח חיים
40429

טעם מיעוט כנעניות ומואביות

ודע כי בדיון זה שעמונית ומואבית מותרת לבוא בקהל ה' מצאנו מחלוקת תנאים במסכת יבמות עז. מהו טעם הדבר: רבי יהודה סובר שהוא גזירת הכתוב, שנא' (דברים כ"ג ד') לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', ומהיות והאיסור בא במילים 'עמוני ומואבי' שהוא לשון זכר, הרי שיש למעט בזה שדוקא הזכרים הם שאסורים לבוא בקהל ה', ואילו עמוניות ומואביות אינן בכלל האיסור ומותרות לבוא בקהל ה'. ואילו רבי שמעון סובר שאין כאן מיעוט מלישנא דקרא אלא סברא גרידא הוא, שכן טעם האיסור מפורש בפסוק שם "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים", וטענה זו אפשר לטעון רק כלפי הזכרים ולא כלפי הנקבות, שהרי "דרכו של איש לקדם ולא דרכה של אשה לקדם", ומקרא מלא דיבר הכתוב (תהלים מ"ה י"ד) כל כבודה בת מלך פנימה, ומכיון שאין העמוניות והמואביות שייכות בטעם האיסור לפיכך הן מותרות לבוא בקהל ה'.

וחילוק ברור ישנו בין רבי יהודה לרבי שמעון, במקומות אחרים שבהם נאמר הציווי בלשון זכר אם גם שם ניתן לדרוש למעט נקבות, וכגון בנידון דידן אשר בו נאמר "ארור כנען" האם תידרש הדרשה "כנען ולא כנענית" (אם נתעלם מסברת התוס'). רלפי רבי יהודה אכן בכל מקום שנאמר בו לשון זכר הוא בא למעט נקבות, ובכן הכנעניות לא יהיו בכלל 'ארור כנען'. אולם לדעת רבי שמעון אין מיעוט הנקבות אמור כי אם בעמון ומואב, שכן המיעוט הוא מכוח הסברה המיוחדת שאין דרכה של אשה לקדם בלחם ובמים, ואילו בכל התורה כולה השוה הכתוב אשה לאיש, ואין מקום למעט כנעניות מהאמור 'ארור כנען'.

רבקה יוצאת וכדה על שכמה

ומעתה יעלה ויבוא בידנו פרפרת נאה על דרך החידוד, לפרש אל נכון הטעם שבעת אשר דיבר אליעזר עם אברהם לא בא הרמז של 'אלי' כי אם דוקא כשדיבר אליעזר עם בתואל ולבן, לפי שבתחילה כלל לא ידע אליעזר אם בתו הכנענית יכולה להנשא ליצחק, שכן אליעזר חשש שמא אין יכולים לדרוש 'ארור כנען ולא כנענית', שהרי יתכן שהסיבה שממעטים עמונית ומואבית היא מהטעם שכל כבודה בת מלך פנימה ואין דרכה של אשה לקדם בלחם ובמים, וטעם זה הרי לא שייך ב'ארור כנען'. אולם לאחר שאליעזר ראה שרבקה יצאה בעת צאת השואבות וכדה על שכמה והיא קדמה אותו במים, על כרחך שאין אומרים שאין דרכה של אשה לקדם במים, ומוכרח שהטעם במיעוט עמונית ומואבית

הוא מפני גזירת הכתוב, שלשון זכר ממעט נקבות, והוא הדין נמי גבי 'ארור כנען ולא כנענית', ושפיר יכולה בתו להנשא ליצחק.

ועולה יפה מפני מה לא הובא רמז זה של 'אלי' בשעה שדיבר אליעזר עם אברהם, שכן באותו הזמן עדיין לא ידע אליעזר שאפשר לדרוש את המיעוט של 'ארור כנען ולא כנענית', אולם לאחר שנוכח לראות בעיניו שדרכה של אשה לקדם במים, ומוכרח שהמיעוט בעמונית ומואבית הוא מכח גזירת הכתוב, הרי שזה ניתן להאמר גם אצל כנענית, ושפיר יכול יצחק לישא את בתו.

אלא שעם כל זאת לא צדק אליעזר בזה, שכן כבר כתבו התוס' שאין הגזירת הכתוב אמורה אלא דווקא ב'עמוני ומואבי', מדלא נקטו 'עמוני ומואבי', אך ב'ארור כנען' דליכא למימר הכי כוראי גם הכנעניות בכלל הארור, ואין ארור מתדבק בברוך.

בשל תפילת אליעזר

ועוד יש להטעים שגם עצם ראיתו של אליעזר מרבקה שדרכה של אשה לקדם במים אינו נכון כלל ועיקר, שכן כאן היה זה דבר היוצא מהכלל, שכל מה שקדמה רבקה את אליעזר במים היה רק בשל תפילתו של אליעזר, וכפי שהאריך בזה בספר באר מים חיים על אתר: "כי הנה נודע אומרים ז"ל, דרך האיש לקדם ואין דרך האשה לקדם מה טעמא 'כל כבודה בת מלך פנימה', וביותר רבקה ידועה בצדקתה וצניעותה מעולם. ועל כן ודאי אין דרכה להיות יצאנית. ובפרט בת מלך הארץ, כידוע שבתואל היה שם למלך ... והן עתה על ידי תפילת אליעזר טרם כלותו לדבר, בא הכתוב כמתמיה והנה רבקה יצאת ואשה סתם הנה כל כבודה פנימה, ובפרט רבקה הצדקת ובת מלכים, ואף על פי כן יצאת לשאוב מים, והכל כי נענה אליעזר באמרי פיו כאמור בדברי חז"ל כמובא למעלה".

ולכן שפיר איכא למימר דהמיעוט של עמונית ומואבית הוא לפי שאין דרכה של אשה לקדם בלחם ובמים, ונמצא שאין מקום לדרוש 'ארור כנען ולא כנענית', וכל מה שיצאה רבקה וקדמתו במים היה רק בגלל שכאן נענתה תפילתו של אליעזר.

יום הכיפורים - יום הרחמים הגדול

"יש אומרים בשם רבותינו זצוק"ל שביום הכיפורים נפתח להם לישראל מקור הרחמים, ורחב הוא כים, רק שיש לו לאדם להזהר שלא יטבע בים הרחמים הגדול הזה."

(שיח נדק, מאמרי הגד"ל קרלנשטיין ז"ל, עמ' קי"ג)